

Миливој Ненин
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет,
Одсек за српску књижевност

У ТРАЖЕЊУ ПРВЕ РЕЧЕНИЦЕ ИЛИ УВОД У ЦРЊАНСКОГ

Сажетак: У овом раду тражи се тренутак када Милош Црњански постаје најважнији српски писац.

Кључне речи: Милош Црњански, Мило Ломпар, Добрица Ћосић, увод, путопис

Милош Црњански као личност, није то никакво откриће, сметао је сопственом делу. Заправо, час његове смрти означава почетак његовог успона, показао је то Мило Ломпар у уводу *Књиге о Црњанском*.¹

Описао је Ломпар тренутак када је Црњански – на стогодишњицу свога рођења – заузео место најистакнутијег српског писца. (Испричао нам је Ломпар причу о једној несталој полуреченици – која је ишчезла на путу од говора у *Политици* до објављивања у *Летопису Матице српске*.) Црњански као освајач, који има свест о сопственој вредности (самосвест да је највећи!), стиже на врх. (Ломпар ће поменути почасно место.) Наравно, тај успон ка врху би подразумевао праћење рецепције његовог дела од првих критичких текстова са изразито негативним судом до зборника који су били посвећени његовом делу.²

Али, овде најпре тражимо уводну реченицу о писцу који се доследно, читавог живота, борио против литературе – литературом. (Парадокс који је толико очигледан да се и не види.) Светлана Велмар

¹ *Књига о Црњанском* (прир. Мило Ломпар), Београд 2005, стр. VII–XIV.

² Наравно, уз зборнике који су били посвећени Црњанском (1972 и 1996), не сме се заборавити ни нулти број часописа *Итака* (Београд 1993, уредио Гојко Теших) већим делом посвећен Црњанском. Исто тако не сме се заборавити ни темат објављен у београдском *Делу* 1983, а темати објављени у дневним новинама готово се не могу ни пописати. Као круна тог повишеног интересовања за Црњанског је и антологијски избор текстова о њему, од којег смо и почели ову причу. Довољно је видети претходну белешку.

Јанковић ће то видети као „аутентичан додир са постојањем“, као „некакав скок у трајање“.³

Да ли ту уводну реченицу потражити код оних који су га и прихватили, али и живог сахранили? Делимично ћу парафразирати Марка Ристића тако што ћу оно што је писао о *Сеобама* 1929. године,⁴ оставити испред читавог дела Милоша Црњанског. Дакле, несумњива, апсолутна и тајанствена присутност поезије избија из целокупног дела Црњанског. И ту би се сада прича о поезији у делу Црњанског гранала на две стране: на схватање поезије, из угла Марка Ристића, као јединог стварног говора човека (а поезију је налазио и у прози, и у свакодневном животу, изван песништва) и на оно како је Црњански разликовао поезију од прозе. (Да текст не би био проза мора да има, каже Црњански, „ма као паучину танку, мрежу веза и екстазе“.)⁵ А управо везе (суматраизам као осећање свеопште повезаности) и екстаза обележавају дело Црњанског.

Но, није то реченица којом може да почне прича о најистакнутијем српском писцу – не само XX века.

Описала је Иванка Удовички⁶ сусрет Милоша Црњанског са романом *Новембар* Гистава Флобера; заправо цитирала је Црњанског: „Никада се у XIX веку није овако осетило да је гола душа оно што је најдрагоценије у књижевности“.⁷ Ту реченицу којој претходи опис тешких пешачења, тамновања, понижења, глади, дугих страшних киша и блата, најпре блата,⁸ забележио је Црњански после Првог светског рата, 1920. године. Исто то, али на другој страни света забележио је Светислав Стефановић, онај који је међу првима најдубље и разумео и осећао Црњанског. Говорећи о настанку своје књиге *Погледи и покушаји* Стефановић је забележио: „Многе од ових мисли и сугестија постале су у доба најтежих болова тела и душе. Неке од најважнијих постале су, непосредно, у доба када се, у дану, тело давило у блату, а у вече се душа ширила до небеса и послушкивала нему хармонију бескрајности; у дане када су изгубљени били и земља и кућа и све што се имало, и када се, као једино благо, пронашла само

³ Светлана Велмар Јанковић, „Песник тренутка који нестаје“, предговор *Сабраним песмама* Милоша Црњанског, Београд 1978, стр. V–XXXV. Цитат је са VI стране.

⁴ Марко Ристић, *Сеобе, Политика* (Београд), XXVII/7528 (15. април 1929), стр. 8.

⁵ Милош Црњански, „Откровење Растка Петровића“, *Српски књижевни гласник*, н. с. (Београд), књ. VIII/5 (1923).

⁶ Иванка Удовички, „Есеји Милоша Црњанског“, у зборнику *Књижевно дело Милоша Црњанског* (уред. Предраг Палавестра / Светлана Радуловић), Београд 1972, стр. 313–340.

⁷ Милош Црњански, „Гистав Флобер“, предговор уз књигу *Новембар*, Београд 1920, стр. 7–16.

⁸ Блато као симбол понижења, мучења, беде... обележава читав низ ратних дела.

сопствена усамљена душа...“⁹ (Проговорио је Стефановић и о генерацији која је кренула у рат у име нације – а открила је човека!)

То је оно „благо“ које је Црњански тражио у литератури или, прецизније – литературом. Да ли је то она нит паучине која се пење у небо, а коју је наслутила Горана Раичевић док је писала о есејима Милоша Црњанског.¹⁰

Тачно је да је рат убрзао нека сазревања, нека пак успорио... Тачно је да је рат обликовао Црњанског као писца. Али, у исто време пишем и потирем оно што сам написао: не може се све ратом тумачити. Исти тај рат на другој страни стиже и Андрића...¹¹ Проговорио је о томе Михајло Пантић више узгред, у загради, али прецизно. „Изразити се значило је исто што и очистити се од историје, доживети духовну катарзу“.¹² И док код Андрића после Првог светског рата дела постају жанровски стабилна, код Црњанског као да је рат све заљуљао – као да имамо писање на ивици жанра...

Тешко је доћи до оног што је специфично његово. Отварам насумице путописе из Италије и тражим све оне боје које само на једној страници помиње Црњански.¹³ Умбријски мрко, сиво и пепељасто, плаво, бело, љубичасто и мрко као бронза, жуто, љубичасторужичасто, црвена и вишњева боја, кармин – и да не набрајам више (а нисам

⁹ Светислав Стефановић, *Погледи и покушаји*, Београд 1919, стр. 6.

¹⁰ Вид. у књизи Горане Раичевић *Есеји Милоша Црњанског*, Нови Сад / Сремски Карловци 2005. Есеји и критике, најшире мисао Милоша Црњанског о књижевности, у српској књижевности као да су у другом плану. Међутим, субјективности Црњанског (извесном саморазумевању) морамо додати и одговорност националног радника. Као представник готово треће генерације, на пример, није пропустио да напише некролог и укаже на оно што је књижевно вредно у делу Милана Савића, човека који је још за живота литерарно сахрањен... Да и не помињемо оно што је Црњански писао о Васи Живковићу и читавом низу заборављених, а занимљивих писаца. А писао је и о онима који су тек долазили: Иви Андрићу, Растку Петровићу...

Мада, да се вратимо на ту „нит паучине“ која води у небо, заправо на причу да поезија мора бити одуховљена... Смисао и утеха се траже и налазе, показала је то Горана Раичевић у већ поменутој књизи, „у једном за човека невидљивом ткању повезаности свега живог и неживог“. Вид. поглавље: „Стражиловски комплекс“, стр. 107–142.

Једноставније речено – оно што је Црњански писао о литератури, тесно је повезано, односно срасло је, са његовим литерарним делом. (Ако таква реченица уопште може да се напише.)

¹¹ Драгиша Витошевић у већ поменутом зборнику о Црњанском (вид. белешку број 6), у тексту „Послератна авангарда и Милош Црњански“ (стр. 5–53), пише о рату као о преломном догађају у животу младих људи „без обзира са које зараћене стране су се налазили, и да ли су били у рову или позадини, они су се осетили нагло отрежњени и разочарани“. И даље: „Вера у Европу, разумност, науку и човека – била је уздрмана или уништена.“

¹² Михајло Пантић, „...И друга проза Милоша Црњанског“, *Модернистичка приповедања*, Београд 1999. У *Књизи о Црњанском* (вид. белешку број 1), тај текст се налази на стр. 191–224.

¹³ Узимам последње издање путописа *Љубав у Тоскани*, Подгорица 2008 (прир. Мило Ломпар) и отварам 200. страницу.

испратио ни читаву страницу) – уз инсистирање Црњанског на мутности боја. Али, шта даје та мешавина боја? Даје измаглицу, сфумато, оно што заправо држи слику.

Пишући о роману *Сеобе* Велимир Живојиновић Massuka уочава: „Нема овај роман нигде оштар потез у цртању, нигде танку линију у потезу, нигде бистру оштрину контура“.¹⁴ Дакле, слике које гледамо као да гледамо у полутами, или још прецизније, сфумато Црњанског као да не мирује – као да се понекад налази испред слике.

Црњански слика широким потезима, мутним, разливеним бојама, јер он тражи атмосферу. (Атмосфера је главни јунак у *Сеобама*, на пример.) Јесте Црњански први увео ваздух у српску књижевност и ту меланхоличну прозачност,¹⁵ но, негде је ваздух код њега и тежак (видим да сам на једном месту прибележио: дебели ваздух).

Али, не само што имамо мутне слике, већ имамо и нешто што је лелујање те слике. Написаће Ана Гвозденовић леп текст о покретним песничким сликама у путописима Милоша Црњанског.¹⁶ Но, те покретне слике, да заострим, нису покретне само напред-назад, лево-десно, већ имамо нешто што је вртоглавица. Све је заљуљано, укрштено, испреплетено – опија. Нико од српских писаца није толико сугестиван – потребно је само препустити му се. Наравно, показала је то Ана Гвозденовић, тешко је писати о Црњанском а задржати се само на једном жанру, конкретно на путописима. И сада се поново враћамо на ту жанровску нестабилност о којој је убедљиво писао Михајло Пантић.¹⁷

Природно је да говоримо о нестабилности жанра код писца који је покидао (готово пред нашим очима) узрочно-последични низ.¹⁸ Али, после анализа Михајла Пантића намеће се и питање и из ког (или од ког) дела тумачити Црњанског. Где је центар радијације? (Јер, ако неко у српској књижевности зрачи, онда је то Црњански.) Михајло Пантић центар зрачења види у *Коментарима уз Лирику Итаке*. На тренутак

¹⁴ Велимир Живојиновић Massuka, „*Сеобе* Милоша Црњанског“, *Мисао* (Београд), књ. XXIX/7–8 (1929).

¹⁵ О томе вид. код Новице Петковића у књизи *Лирске епифаније Милоша Црњанског*, Београд 1996.

¹⁶ Ана Гвозденовић, „Покретне песничке слике у путописима Милоша Црњанског“, *Поља* (Нови Сад), LIV/458 (2009), стр. 112–124.

¹⁷ Вид. белешку број 12.

¹⁸ Пишући о *Дневнику о Чарнојевићу* Драгољуб С. Игњатовић је истакао да *Дневник* није ни новела, ни роман, ни поема, ни монодрама: „То је просто, текст, лирски текст, тзв. модерне уметничке технологије, модерног поступка, и духом и начином. Одсуство сваке композиције јесте сама композиција; принцип расипања утисака, мисли, слика, расипања грађе јесте пут до постизања унутрашње логике казивања. Ништа се ту, тако рећи, ни са чим не подудара и не повезује, а целина ипак одржава саму себе. Узрочно-последичне везе су сасвим покидане...“ Видети у зборнику *Књижевно дело Милоша Црњанског*, Београд 1972, стр. 75–94.

ми се учини да би то могла бити *Лирика Итаке* – ту је сав Црњански. (Онај између окамењеног и бестежинског стања.)

Међутим, одмах после тога ми се учини да је центар зрачења у *Дневнику о Чарнојевићу*. Можда је ипак најпрецизније рећи да је свако појединачно дело (изузимама, природно, прве литерарне покушаје за које не можемо бити сигурни колико су у потпуности његови)¹⁹ „радиоактивно“, и чини језгро, да тако, помало неспретно кажемо, те радиоактивности.

*

* *

Нисам сигуран да сам дошао до уводне реченице, коју сам наговештавао. Можда је боље, уместо трагања за уводном реченицом, до које очито не могу да дођем, кренути у потрагу за „полуреченицом“ – која је очигледно постојала – а која је нестала на путу од *Политике* до *Летописа Матице српске* и на чије нам је постојање скренуо пажњу Мило Ломпар.

Узимам поново у руке текст Мила Ломпара „Модерни класик“ и тражим оно преко чега сам у први мах прелетео. Наиме, Мило Ломпар тражи тренутак „када је престала, из више жаришта подстицана, запитаност о томе да ли је он [Црњански] уопште велики писац“. Даље, Ломпар тражи и тренутак када настаје *јавна свест* о Црњанском као најистакнутијем српском писцу. И до те *јавне свести* Ломпар долази на помало неочекиван начин. Наиме, прати судбину једног говора и то преко промена које су се догодиле у том говору. Да поједноставимо: у говору је изречена полуреченица о томе како Црњански није „мисаоно продубљен писац“. *Политика* је тај говор, са том полуреченицом пренела. Када је *Летопис Матице српске* тај говор прештампао, каже Ломпар, те полуреченице није било! Помислио сам у први мах да је за настанак *јавне свести* битније шта је *Политика* забележила, а не *Летопис Матице српске*. Међутим, пажљиво читање даје Ломпару за право. *Политика* је само извештавала – донела је говор непосредно пошто га је председник Одбора за прославу стогодишњице рођења Црњанског изрекао. А *јавна свест* је после тога извршила корекције и говор је од *Политике* до *Летописа Матице српске* доживео промене...

Али, требало би све то видети и упоредити. Шта знам о говору? Немам наслов. Али не знам много више ни о говорнику. Знам само да био председник већ поменутог Одбора и да је и сам писац... Открива

¹⁹ У књизи *Млади Црњански* (Београд 2004) Недељко Јешић је убедљиво показао да је прва песма Милоша Црњанског „Судба“, која је објављена у сомборском *Голубу*, заправо превод једне Љермонтовљеве песме. При том се не зна колико је редакција ту песму дотеривала (вид. поглавље „О сарадњи Црњанског у листу *Голуб* и о његовој песми „Судба“, стр. 7–24).

нам Мило Ломпар и да је та личност „конвенционални дух“ – или је боље рећи „конвенционалног духа“. (Цитираћу Ломпара: „Јер, мора бити нечег у култури што макар невидљиво охрабрује један конвенционални дух да учини такав прекршај.“) А прекршај је управо та полуреченица коју пратимо – од појављивања до нестанка.

Једноставније ми је да тај текст неименованог говорника тражим прво у *Летопису Матице српске*, јер знам годину, а имам испред себе и ту полуреченицу!

Дакле, узимам свеске *Летописа Матице српске* објављене после стотог рођендана Милоша Црњанског. И с лакоћом налазим говор у децембарској свесци. Имам осећај, у том тренутку, да су због мене ставили напомену испод текста: „Поздравна реч на свечаној седници Одбора за обележавање стогодишњице рођења Милоша Црњанског, 26. октобра 1993. године у Београду у Народној библиотеци Србије“.

Свестан сам да ту не могу тражити реченицу која је изостављена, да ми недостаје *Политика*, али ипак читам – ред по ред. И налазим на реченицу која ме збуњује. (Збуњује ме, јер јој ту није место.) Цитирам: „Он је песник људског трагизма БЕЗ ВЕЋЕ МИСАОНЕ ДУБИНЕ И ОРИГИНАЛНОСТИ, али са изузетном лирско-емотивном енергијом и самосвојним стилем“ (*Летопис Матице српске*, 731. страна; реченица почиње од 6 реда од доле. Бележим и ред уколико неко буде желео да проверава...) Шта ова реченица конкретно значи? Да ју је Мило Ломпар превидео? Или је у питању мистификација? Или, пак, да је та реченица у *Политици* донета у страшнијој варијанти по Црњанског...

Долазим некако и до *Политике* (среда, 27. октобар, бр. 28753, стр. 17). Под насловом „Читајте Црњанског“, извештач, Рада Саратлић, доноси скраћени говор, или изводе из говора, председника Одбора са Свечане седнице за обележавање године Црњанског. Да не дужим: идентична реченица се налази и у *Политици* – идентична са оном у *Летопису Матице српске*! И овде је Црњански без „веће мисаоне дубине и оригиналности“...

Да ли је ово тренутак да прекинем текст? Или је тренутак да откријем име писца? Дакле, у питању је Добрица Ћосић, а текст у *Летопису Матице српске* објављен је под насловом „Црњански нас помиње“.

Вратимо се Милу Ломпару. *Књига о Црњанском*, за коју је писао предговор, појавила се 2005. године. То значи да ћу још једном читати текст Добрице Ћосића. Али, сада у књизи *Писци мога века* из 2002. године. (Опет под другим насловом. Сада је наслов: „Милош Црњански, велики сеобник“) Но, сада је пред нама и нови текст. Прича нам Ћосић о свом литерарном сусрету са Црњанским, као и заним-

љиву епизоду о објављивању дела Црњанског после рата... Оно што нас интересује јесте говор из 1993. године, који је Ћосић прештампао у оквиру (н)овог текста. Ћосић ће написати: „Тај говор гласи“. (Дакле, по свему би морао бити идентичан говор оном у *Летопису Матице српске*!) Но, проверавам и то!

У првом пасусу, у књизи, дописана је реченица: „По календару, данас Милош Црњански навршава сто година свог постојања“.

И долазим, коначно, до реченице на 124. страни: „Он је песник људског трагизма са изузетном лирско-емотивном енергијом и самосвојним стилем.“ Дакле, тек ту Ћосић избацује ону полуреченицу. Текст је, ако је веровати датуму, довршен 9. јула 2001. године.

Говор је измењен: једну реченицу информативног карактера (коју смо већ цитирали) Ћосић је убацио. Даље, две речи је дописао: пре „самообманутог народа“ дописао је „расељавајућег“; а „пакосништво јаке таштине“ раздвојено је речју „човек“ – па имамо „пакосништво човека јаке таштине“... Једна реч је замењена: Црњански више није писац „велике ерудиције“, као у *Летопису Матице српске*, већ је сада писац „свестране ерудиције“... И избачена је та, дуго тражена, реченица.²⁰

Запамтио је Ломпар то – јер је то и требало запамтити – једино је превладао оптимизам Мила Ломпара да је *јавна свест* извршила корекцију после само два-три месеца... А била је, видели смо, потребна готово деценија...

ЛИТЕРАТУРА:

Милош Црњански, „Откровење Растка Петровића“, *Српски књижевни гласник*, н. С. (Београд), књ. VIII/5 (1923).

Милош Црњански, „Гистав Флобер“, предговор уз књигу *Новембар*, Београд 1920.

Књижевно дело Милоша Црњанског (уред. Предраг Палавестра / Светлана Радуловић), Београд 1972.

Књига о Црњанском (прир. Мило Ломпар), Београд 2005.

Велимир Живојиновић Massuka, „Сеобе Милоша Црњанског“, *Мисао* (Београд), књ. XXIX/7–8 (1929).

Светислав Стефановић, *Погледи и покушаји*, Београд 1919.

Марко Ристић, *Сеобе, Политика* (Београд), XXVII/7528 (15. април 1929).

²⁰ Наравно да Ћосићу не пада на памет да о тој „корекцији“ обавести читаоце. Имам толико снаге да не коментаришем Ћосићев текст. Али, имам и толико смисла за хумор да скренем пажњу читаоцима на још једну Ћосићеву полуреченицу... Реч је о томе да је живот Црњанског „условљен више његовим карактером но идеологијом“.

Светлана Велмар Јанковић, „Песник тренутка који нестаје“, предговор у: Милош Црњански, *Сабране песме* (Прир. С. Велмар-Јанковић), Београд 1978.

Новица Петковић, *Лирске епифаније Милоша Црњанског*, Београд 1996.

Добрица Ћосић, *Писци мога века*, Београд 2002.

Недељко Јешић, *Млади Црњански*, Београд 2004.

Горана Раичевић, *Есеји Милоша Црњанског*, Нови Сад / Сремски Карловци 2005.

Ана Гвозденовић, *Облаци, шкољке и траве*, Краљево 2009.

Milivoj Nenin

**SEEKING AFTER THE FIRST SENTENCE
OR THE INTRODUCTION TO CRNJANSKI**

Summary

This work is about a missed sentence and about its destiny.